

Naš jezik
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

LIBRARY

FEB 1 1952

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НОВА СЕРИЈА

Књ. II — Св. 7-10

Tb.

БЕОГРАД 1951

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Из' новије акцентуације (I)	227
2. <i>С. Машић</i> : Белешке о језику Његошевом у Лучи и Вијенцу . .	238
3. <i>Србислава Ковачевић</i> : О именици доба у нашем језику	246
4. <i>Б. Милановић</i> : <i>Садржаши</i> или <i>садржаваша</i>	256
5. <i>В. М. Миловић</i> : О неким стручним називима	265
6. <i>Ј. Радхловић</i> : <i>Дихаша</i> и <i>дисаша</i>	279
7. <i>Св. Марковић</i> : <i>Правоснажан</i> или <i>правноснажан</i>	290
8. <i>В. Ђ. Јовановић</i> : <i>Омски</i> или <i>омовски</i>	294
9. <i>И. Стевовић</i> : Поводом претходног чланка	296
10. <i>Св. Предић</i> : О дефиницији <i>огледа</i>	300
11. <i>Д. Живковић</i> : О претходном чланку	304
12. <i>Б. Вајагић</i> : О неким техничким изразима	307
13. <i>П. Васић</i> : Неколико начелних речи	309
14. <i>А. Шахлић</i> : „Која смрт храни, другој не да“	311
15. Из живота речи: <i>Гл. Елезовић</i> : <i>Валаге, валаке; фалага, фалзге...</i>	313
16. Језичке поуке	327
17. Регистар речи	331

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир Алексић,
др Михаило Стевановић, др Радосав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић

Научна Ризница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1951

ДИХАТИ и ДИСАТИ

Необично је занимљиво посматрати развој нашег књижевног језика за последњих сто година, тежњу појединих речи, њихових облика из покрајинског и перифериског народног говора да продру у књижевни језик, да се у њему одомаће, затим настојање неких писаца да књижевном језику натуре извесне речи и њихове облике и дају му печат свога духа, укуса и схватања. То преображавање нашег књижевног језика од Вука до данас, и поред тога што основни принципи Вукових погледа на језик остају као полазна тачка наше науке о језику, толико је јасно и очигледно, и толико прожето напорима нашег научног, књижевног и културног напретка, да не даје повода никаквој сумњи да је то преображавање код нас увек било логично и природно, готово увек верна слика нашег живота, наших културних, политичких и социјалних прилика. Кроз колико је фаза прошао наш књижевни језик од Вука до данас! Колико има речи које су пре педесет или сто година биле у пуној употреби а данас су напуштене, забачене, избледеле, скоро се не употребљавају, а колико их има нових, наново створених, оних које су ушле у живот, у књижевност и живи народни говор. Борба појединих облика једне исте речи понекад остане нерешена, у току, јер су неки писци, из разлога чисто индивидуалних или уметничких, повлађивали народном говору, држали се старих облика само зато да би били што изворнији, што ближи народном говору, и да би своју мисао изразили на што оригиналнији начин. И синтаксички и морфолошки зар се, рецимо, Сима Матавуљ, у својим приповеткама с мора, намерно не придржава народног говора свога краја хотећи тим приповеткама дати дах и особине људи и нарави с нашег при-

морја? Па зар језик Владимира Назора — да узмемо још један пример сличан Матавуљевом — колико је год у добрим књижевним традицијама, не одише језичком грађом његовог завичаја и не мирише сасушеном кадуљом и босоком са далматинских кршева? Такви писци, нема сумње, освежавају и обнављају наш књижевни језик новим наносима народног говора, али у исто време, управо стога што се редовно инспиришу духом и богатством народне речи, они нехотично, подржавајући неки стари облик и дајући му предност над новим, као да спречавају да неки новији облик речи потпуно победи и завлада у нашем књижевном језику. Такве појаве, можда парадоксалне на први поглед, искрсавају и код напредних писаца од вредности и неоспорног дара, и то управо код оних који језик унапређују и стварају од њега живи, продуховљени материјал којим се уобличава и казује и најтананија људска мисао. Такве појаве код извесних писаца настају као последица тежње (1) да својим делима дају што вернију локалну боју, или (2) да старијим, помало архаичним облицима речи, избледелим синтагмама, скоро заборављеним изразима, па и читавим реченичким конструкцијама постигну уметнички ефекат какав се постиже античким стварима, или (3) да буду што изворнији, ближи народу и народном животу.

За посматрање једне такве области узели смо два облика једне исте речи: *дихаџи* и *дисаџи*.

Први облик *дихаџи* (дѣхѣм и дѣшѣм) прасловенског је порекла, старији је од другог облика *дисаџи* (дѣшѣм), који је настао од презента *дишем* („зато што је *ш* схваћено као да је постало од *сј*“). У крајевима где се не изговара глас *х*, постоји *диаџи* (диам) и *дијаџи* (дијам). У нашем књижевном језику други облик — *дисаџи* — побеђује и очигледно потискује први, мада има и српских и хрватских писаца из новијег и најновијег времена који још употребљавају први облик. Да видимо бар углавном који су то писци. — Божји човек, брате; лепо сложи народ, па као да једном душом диха (Милићевић М. Ђ., Педагогијске поуке, 15); Веома ми је тешко дихати овде у соби (Приповетке Милорада Шапчанина, 53); Ко стене дихаће погледа један другог (Костић Лаза, Лет. М. С., 1898, 2/72); Где му стеже груди зрак

претањен / Да дихати једва може (Боговић Мирко, Стјепац, посљедњи краљ босански, 99); И јесу били и свети и светли, док је дивни дух Светога Саве кроз њих дихао (Мијатовић Чеда, Бр. Коло, 1899, 262); Може се рећи да није никада Загреб онако усхићено народним духом дихао (Ивићевић Стјепац, Виенац, 1861, 221); Антун не одговори, него брисаше руком чело и дихаше нагло (Матавуљ Сима, Нашљеђе, С. К. Гл., 1902, 6/1047); Нетом сада почимам право дихати у свом граду (Назор Владимир, Приче, 1927, 103); Дихао је животом различитим од онога којим су живјели његови господари (исти, Приповијетке, 235); Дихао је сад на нос, сад на уста (Самоковлија Исак, Из приповиједака, 82); Сваки је тешко дихао (Шинко Ервин, Четрнаест дана, 131).

Глаголску именицу *дихање* употребљавају сви ови писци и њихову листу допуњујемо овом. — Свијем иним буди анђелским дихањем (Прерадовић Петар, Дјела, 2, 248); Око три хиљаде дихања гледају покољ (Љубиша Стј. М., Причања Вука Дојчевића, 1, 118); И тако дихањем ваздух се поквари (Босна, 1869, бр. 164); Који сам даје свима живот и дихање и све (Карацић Вук, Дјела апостолска, 1847, 322); Савлађујући бурно дихање прозбори Злата (Гавриловић Андра, Деспотова властела, 123); Па се ваздух истјериван дихањем из груди, пропусти кроз уста (Вила, 1869, 4/692); Сви обрнули погледе на вратнице... зауставили дихање (Ранковић Светолик, Бр. Коло, 1898, 267); Дихање кожом, дихање станичјем (Недић Мојо, Зоологија); Органи за дихање (Розен Др. М., Поука о одржавању здравља, 81); Рекао би човек, да је народу у Србији стало и дихање у котлацу (Време, 1874, 25); Апарат за дихање је скуп разних органа (Јовановић Др. Ђока, Ручна зоотомија, 30); Установио је да... је узрок у сметњи дихања (Преглед, 1927, 32/7); Сви готово зауставише дихање (Ловац, 1900, 59); Гвожђе... има пресудну улогу у свакој ћелији као ферменат дихања (Бубановић Фран, Природа и диалектика, 27); Дај им дихања и здравља (Ђоновић Јанко, Горски токови, 147).

Речи које су настале од основе глагола *дихати*, као *дихај* (*дихајни*), *дихавица* и сл., па затим оне које су изведене додавањем префикса, као *удихати*, *издихати*, такође су у употреби код многих ових писаца.

Као што се види, употреба старијег облика је још врло широка. Гледајући по покрајинама, и имајући у виду новије и најновије писце, њега има код писаца и из Далмације, и из Боке и Црне Горе, и из Босне, и из Србије и Војводине, и из Хрватске. За последњих педесет година старији облик чешћи је у западним и јужним крајевима него у источним; новији и млађи писци у западним крајевима добрим делом примају новији облик. Карактеристично је да су у Србији новији облик употребљавали Војислав Ј. Илић и Лаза Лазаревић, два писца који су изразити уметници, један у поезији, а други у приповеци, обадвојица из рода оних дисциплинованих писаца код којих форма у сваком погледу, па и у погледу чистоте и беспрекорности књижевног језика, долази на прво место. — У свечаном задовољству дисао је зрак јутарњи (Илић Ј. Војислав, Песме, 2, СКЗ, 165); Да су то оне будаласте приче из детињства што ми и сад матором не дају дисати (Лазаревић Лаза, Приповетке, 1, 88).

Овако како смо изнели ова два облика једне исте речи — *дихаши* и *дисаши* — они се по свом значењу у нашој књижевној и научној литератури не разликују ни по чему осим по томе што је један старији а други новији. Ни најситнија нијанса разлике у њиховом значењу није досада позната. Међутим, ми ћемо овде на тексту показати да су се у народу та два облика диференцирала, подвојила, или још тачније, да је први, старији облик — *дихаши*, а с њим и речи настале из њега — добио друго значење поред оног што га има у досадашњој књижевној и говорној употреби. Текст дајемо онако како смо га раније забележили у Јужној Херцеговини, у околним селима код Требиња, Ластви и Зупцима, у једном крају одакле су потекле наше народне песме као што су Женидба Јакшића Комнена, Марко познаје очину сабљу, Марко и Змај Огњени Вук, Марко Краљевић и Љутица Богдан и др., песме које по описима, речитости, богатству језика и језичким преливима спадају у наше најлепше народне песме.

Овде дајемо одломке из текста забележеног за време разговора са једним старим домаћином из Ластве, и то оне одломке који се односе на значење облика *дихаши* и именица *дихање*,

дихај, диханије. Наш сабеседник је сељак испод просечног имовног стања, па и поред тога што је имао близу шездесет година бавио се тежачким пословима: орао је њиву и копао виноград. Редовно није свршио ни два разреда основне школе. Никаких других амбиција није имао него да прехрани себе и своју породицу. Необично је даровит, бистар, досетљив, и кад прича изражава се сажето, а мисао му брза, сече као сабља. То је један од оних сељака из Херцеговине за које каже др. Јевто Дедијер: „То је нека врста сеоских интелектуалаца, који проматрају, мисле и опажају. Они стварају оне паметне пословице“ (др. Ј. Дедијер, Херцеговина, Срп. етн. зб., XII, 1909, 6). Од њега смо чули пословицу: „Од немање нема већег јунака“. Пустимо сељака да говори.

— Кад ми отац умрије ономлани, ми се издијелисмо. А није умро него се од старости угасио као свијећа. Као да га гледам: осјетио судњи час, па нас окупио, поздравио се са свима и препоручио нам да се слажемо и заједницу одржимо. Па се намјестио у постељи, прекрстио сам оне напаћене, коштуњаве руке, удахну дубоко и немирно дисо једно вријеме. Кад се смирио и почео куњати, дихо је танко и непримјетно, као кроз копрену, док пошљедњи дихај није пустио. Није се, чини ми се, био ни охладио, ми се издијелисмо, несретници!

— Живимо у овој дубрави како знамо и умијемо. Право да кажем, дихамо а не дишемо. Ако нема довољно пшенице и јечма, има сијерка, неба плава. Куд ћеш више, брате! У кући нас има дванес' кашика. А свако диханије тражи да једе.

— Штах ти испричати до краја ову причу о себи, кад те толико занима, али ми не да задуха. Понекад једва дихам. А како пописмо кафу, дисање ми се чисто поврати. Малоприје нисам могао ни дихати.

Анализа овога текста скоро би могла и изостати јер сам текст јасно говори да се стари облик *дихати* издвојио по свом значењу од новијег облика *дисати*. Из њега произлази ово. Облик *дисати* се употребљава у оном смислу како га чујемо у свакодневном говору, када се односи на радњу примања и испуштања ваздуха под обичним, нормал-

ним условима. Међутим, ако то *дисање* није нормално, ако је „финије“, тање, површније, ако је, рецимо, промена у дисању настала због неке болести, задухе или неког органског поремећаја, са последицом да та радња није више здрава, нормална, па према томе ни снажна ни дубока, онда се назива *дихање*. Према томе, *дисаши* значи удисати и издисати ваздух, како то бива код здравих људи, а *дихаши* — површно дисати. Доследно, и глаголске именице ових облика — *дихање* и *дисање* — имају исту разлику као и њихови глаголи. Разлика између *дисаја* и *дихаја* опет је иста: *дисај* је нормални удисај или издисај, дах, а *дихај* — површан, кратак удисај или издисај. У првом одломку текста такође је очигледна разлика између радног придева *дисао* и *дихао*. И да би разлика била сасвим јасна и очигледна, текст даје објашњење за радни придев *дихао*: „танко и непримјетно, као кроз копрену“. У продужењу текста налази се допуна објашњењу именице *дихај*: „док пошљедњи дихај није пустио“ Из првих реченица првог одломка видимо да је старац умро од старости, „од старости (се) угасио као свијећа“. А познато је да људи у добокој старости, обремењени тешким годинама, ако их болест није оборила с нога, него, просто напросто, старост, умиру тихо, угасе се „као свијећа“, без трзања и ропца: *дисање* им постаје све тише, слабије, све тање, скоро не приметно, дакле *дихање*, па према томе и *дисај* постаје *дихај*.

У другом одломку текста, реченица: „дихамо а не дишемо“ потврђује наше досадашње објашњење. Ако је могло бити имало сумње у разлици значења у првом одломку, овде је та разлика дата конкретно, па се види да *дихамо* не значи исто што и *дишемо*. Смисао реченице лежи у помереном значењу: животаримо, тј. тешко живимо, једва састављамо крај с крајем, а не живимо, тј. не живимо онако као што живе људи који свега имају. Случајна градација у разлици значења истиче се сама од себе и она показује колико је танано језичко осећање онога који је ту реченицу исказао: прелаз из *дисања* у *дихање* — ако је допуштено употребити музичку реч — врши се у једном декрешченду.

У трећем одломку каже се: „А како пописмо кафу, дисање ми се чисто поврати. Мало прије нисам могао ни дихати“.

Значи: пре кафе једва је дихао — не дисао —, а после кафе вратило му се дисање; малопре није могао ни дихати акамоли дисати, а ево сада дише (не-диха). У истом одломку има и реченица: „Понекад једва дихам“, што значи да облик *дихаши* у оваквој употреби има у презенту само *дихам*.

Даље, у другом одломку има реч *диханије* — живо чељаде, укућанин, оно што дише. Код Љубише је *дихање* са истим значењем — Око три хиљаде дихања гледа покољ (Причања Вука Дојчевића, 2, 118) —, а овде је у црквенословенском облику. Реч у овом облику унели су у народ свештеници, а делимично и учитељи. Наиме, у Босни и Херцеговини још за време турске владавине Срби су имали своје аутономне основне школе, у којима су деца учила црквенословенски језик као посебан предмет; живот тих школа трајао је до 1918 године, када су оне претворене у државне. Црквенословенска читанка у тим школама била је највећим делом испуњена молитвама, тропарима, стиховима из Давидових псалама и разним верским правилима („Есакоу дѣхати да хвалитъ Господа“). Деца су текст учила напамет и поједине речи које су биле блиске народном говору остајале су у народу.

Да текст који смо забележили није случајан ни осамљен и да у њему примери за одвојено значење старог облика *дихаши* нису произвољни, потврђује нам сусрет са Драгом Спахићем из Зубаца. Спахић је био по занимању терзија и живео је једно време у Мостару; две-три године пред рат, стар и неспособан за рад, он се вратио у своје родно село. У Мостару се био прочуо као неки верски секташ, нека врста богумила, препоручивао пост и лечио људе травама и народним лековима. Давао је утисак човека који свет види у сликама и визијама, казујући своје унутрашње доживљаје просто али рељефно. Ево три одломка који се односе на издвојено значење облика *дихаши*.

— Ако хоћеш да сачуваш здравље, пости и никад се не наједај. Ко пости душу гости. Масна и зачињена јела напаст су за људско тијело и здраво дисање. Видио сам у граду људе који пошље јела дахћу: нити дишу, нити дихају, него дахћу. А здраво дисање је

темељ живота. Чим оно оплића, претвори се у дихање, изметне се у болест.

— Како сам се вратио извору живота, селу и природи, дошао сам к себи. У граду сам једва дишо, а овђе дишем пуним дахом. Погледај ову висораван пошље кише: свако диханије — и човјек, и стабло, и пчела, и цвијеће — радује се и весели сунцу.

— Рат у природи вјечито траје. Све се оштри једно против другог. Зло удара на добро. Ноћас, у сну, видео сам, ето ту на пољани, борбу између двије војске: једна бијела а друга црна. Тресак, прасак, ломљава, — све гледам својим очима. Бјеше ме спопала дихавица и ја, престрављен, скочих из постеље. Почех дисати тек кад се прибрах, када осјетих да је то био ружан сан

Ови одломци углавном потврђују она три претходна. Из њих се види јасно и недвосмислено да се облик *дихаши* издвојио са својим значењем од облика *дисаши* и да се његово издвајање потпуно поклапа са оним из претходних одломака. Може ли се јасније и очигледније изразити разлика између две глаголске именице *дисање* и *дихање*, него што је овде казано: „А здраво дисање је темељ живота. Чим оно оплића, претвори се у дихање, изметне се у болест“? Другом реченицом дата је савршена дефиниција *дихања*: плитко дисање.

Значење именице *диханије* овде је шире него у претходном одломку: док тамо именица значи: живо чељаде, „душа“, овде је она све што дише: „и човјек, и стабло, и пчела, и цвијеће“. Према томе, значење ове именице потпуно одговара значењу како постоји у нашој књижевности.

Новина у трећем одломку овога текста јесте реч *дихавица* са значењем: убрзано дисање проузроковано страхом. Занимљиво је да је она употребљена овде такође доследно, опет у смислу диференцирања старог од новијег облика. Јер да је место *дихавица* речено *дисавица*, могло би се схватити да је убрзано дисање било снажно и дубоко, а оно је уствари у страху површно и плитко.

Морамо признати да нам је једна околност сметала у разматрању овог текста. Спахић је родом из Зубаца, али је живео неколико година у Мостару, одакле се вратио у своје село. У самом Мостару нема ни помена о диференцирању ових облика о којима овде говоримо. Па откуда код њега *дихаши* са подвојеним значењем? Ево откуда. Он је у Мостар дошао као младић са лепим и богатим језиком свога завичаја. У свом језику он је донео и подвојено значење облика *дихаши* које није изгубио јер се није дружио са школованим светом. У село се вратио „обогачен“ мноштвом турцизама које је у Мостару примио.

Намеће се питање: како је дошло до диференцирања између старог и новијег облика овог глагола? И како је то диференцирање могло настати у селу, у коме сви сељаци нису били ни писмени, а не у граду, где је просвећеност на много вишем степену?

Напред је речено како је настао новији облик *дисаши* од старог *дихаши*, по пореклу прасловенске речи (старослов. дыхати, рус. дыхать, пољ. dychać, чеш. dychati). Стварање новијег облика (*дисаши*) по аналогiji довело је до тога да се у једно време *дихаши* и *дисаши* употребљавало напореда. Формирањем презента *дыхам* створио се између старијег и новијег облика однос — *дыхам*: *дихаши* и *дишем*: *дисаши* — који је, по закону језичког развитака, морао довести до диференцирања, тако да се једно значење везало за један облик, а друго за други. Процес диференцирања, разуме се, није био свуда исти, али његових трагова има. Да је Вук прошао кроз Херцеговину, где су га његови следбеници очекивали, али га нису дочекали, и у његовом Рјечнику то би се још и како осетило. Па и без тога код Вука има: *задыхати* (*задыјати*) се, *задышем* се — *ins Keuchen kommen z. B. von Laufen, anhele, cf. (vide) задухати се*. П. Будмани у Академ. рјечник убацује, макар и узгред, придев *дыхавичан*, „који тешко дише“, дакле, сипљив човек, онај који има задуху. Уз одредницу нема примера, него стоји: „Само у Стулићеву рјечнику“. Међутим, у Херцеговини, из које смо дали јасне и недвосмислене примере овог диференцирања,

речи *дихавичан* и *дихавичав* постоје у народном говору, а сигурни смо да их има и по Босни и у јужним и југозападним крајевима. И у Београду се говори: *задијаши се, задијао се, задијан*, са значењем које Ристић-Кангргин речник бележи: *ауßer Atem kommen* — задихан, задуван, засопљен.

И на другим странама наше језичке територије, у другим дијалектима, могли би се наћи трагови овог процеса, али то не спада у оквир овог чланка. А што се он много више сачувао у народном говору и на селу, него у савременом књижевном језику и у вароши, то је разумљиво: савремени књижевни језик потискује стари облик *дихаши*, који постепено — хтели или не хтели — почиње примати архаичну боју,

Могли бисмо се запитати да ли је то диференцирање оставило каквог трага код писаца из Херцеговине. Колико је нама познато — није. Старији писци из средине прошлог века, и Срби и фрањевци, били су или Вукови следбеници, коју су сабирали грађу из народног живота, или дидактички настројени, са амбицијом да поуче и просвете. Једини међу њима Јоаникије Памучина имао је живљег интересовања за језик, који, преплављен турцизмима, он покушава да плеви од туђинштине, али од тога не иде даље. Доцније, омладински писци око Зоре, крајем прошлог и почетком овог века, били су заузети чувањем матерње речи од окупатора, али нису улазили много у чисто језичка питања. Оптерећени радом у народним установама и политичком борбом, они нису допевали да улазе у финије језичке проблеме и да пабирче по вечито свежој и занављаној градини народне речи. Отуда они нису искористили многу језичку драгоценост и реткост свога завичаја, па нису чули ни запазили ово диференцирање облика *дихаши* од *дисаши*, као и многе друге занимљиве појаве у преображавању нашег језика у народу.

Далеко смо од помисли да кажемо да је процес овог диференцирања завршен и да је он прожео народни говор читаве Јужне Херцеговине. Тај процес ми смо запазили код даровитијих појединаца који владају језиком као што владају плугом и воловима, као нечим што је подложено њиховој вољи, мисли и расположењу, али смо га осетили и у говору

ширих маса у селу. Задатак овога чланка своди се углавном на то да укаже на једну изванредно занимљиву језичку појаву, — а таквих несумњиво има доста, — појаву која показује да народ у области говорне речи уме бити често уметник без такмаца, и да наши писци и књижевници, они који стварно унапређују наш књижевни језик, морају стално ослушкивати како тај језик живи у народу, како се развија и преображава.

Ј. Радуловић